

358.43:355.356(497.1)"1941/1945"
94(497.1)"1941/1945"

Милош БОЈАНИЋ
Београд
vathra@yahoo.com

ЕВАКУАЦИЈА САВЕЗНИЧКИХ АВИЈАТИЧАРА ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

АПСТРАКТ: Током Другој светској рати савезничко ваздухопловство је дејствовало из Јужне Италије по циљевима широм Европе. Велики број оштећених авиона био је у Југославију, већином на територију коју су контролисали територијски покрети НОВЈ и ЈВУО. Преко савезничких мисија они су евакуисани у Италију. Ово је била највећа евакуација оборених авијатичара у Европи, а већина је враћена у крајком временском року што је омогућило да се ојет пријаве у своје јединице и поново лете. На основу савезничких извештаја о несјалим авијатичарима покушали смо да поименце поишемо све савезничке авијатичаре који су оборени у Југославију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Други светски рат у Југославију, НОВЈ, ЈВУО, Мисија Халијард, илегални аерогроми, илоји, авијатичари, спасавање из непријатељских линија, сирајешко бомбардовање Европе, USAAF, 15th Air Force, MACR, Escape and Evasion, B-17, B-24, P-38, P-47, P-51, C-47

Увод

Евакуација савезничких авијатичара из Југославије у послератном периоду нису биле нарочито обрађивана тема у домаћој литератури. То се може објаснити комбинацијом више фактора, почев од тога да је то ипак била једна споредна епизода Другог светског рата у Југославији, да је са наше стране остало мало писаних докумената (амерички нису били доступни дуго времена), као и да је врло брзо насталим захваћењем односа са западним савезницима то постала непопуларна тема. И поред тога, местимични наводи могли су се наћи у домаћој литератури или у сећањима сведока. Један од ретких радова објављен одмах после рата јесте врло корисна књига „Allied Airmen and Prisoners of War rescued by the Slovene Partisans“ у којој се налази поименични списак савезничког особља евакуисаног из Словеније, очигледно урађен на основу података савезничких мисија.

Почетком 90-их година, са рехабилитацијом четничког покрета, доста се писало и о „Мисији Халијард“ (евакуацији савезничких авијатичара од стране ЈВУО), при чему нису коришћени амерички подаци већ доста увећане процене евакуисаних. У Словенији је урађено неколико радова о евакуацији оборених авијатичара, од којих је најкомплетнија књига „Зломљена крила“ Матеје Жгањара.

Ови радови су давали само делимичну слику догађаја, а да би се добила потпуна, било је потребно истражити америчке и британске документе о евакуацији који су до скоро били недоступни.

Метод истраживања

О броју евакуисаних авијатичара из Југославије говори свега неколико докумената. Два извештаја говоре о броју евакуисаних

авијатичара до 30. септембра, односно 15. октобра 1944. и дају податке да је евакуисано укупно 1088, односно 1152 авијатичара, при чему је од партизана евакуисано 732, односно 796, а од четника укупно 356 авијатичара.¹

За евакуације током „Мисије Халијард“ постоје прецизни подаци који наводе датуме, број евакуисаних и њихову припадност. У извештају Ника Лалића наводи се да је евакуисано 343 америчка авијатичара, 8 Британаца и укупно 66 Руса, Француза, Југословена, Италијана, Пољака и америчких грађана.² Осим тога се наводи да је код четника остало 19 америчких и 1 британски авијатичар.

Као укупан број евакуисаних у „History of Mediterranean Allied Air Forces 1943-1945.“ наводи се 2350 авијатичара, од тога 2012 са партизанске (2000 из 15AAF и 12 из 12AAF), као и 350 са четничке територије.³ У овом броју нису пописани припадници RAF-а. Проблем при бројању евакуисаних авијатичара састоји се у томе што је попис прављен преко више канала и уз учешће више савезничких обавештајних служби.

Анализом само ова три извештаја види се да нису пописани сви авијатичари који су евакуисани од стране четника, јер је током „Мисије Халијард“ после 15. октобра евакуисано још 23 авијатичара. Такође, у извештају „Халијард“ нису побројане евакуације од ЈВУО пре и после трајања мисије, као и евакуације са других места, те се он не може узети као потпуно за евакуације од стране ЈВУО. Са друге стране, и број евакуисаних од стране партизана, наводно тачно две хиљаде, чини се сувише заокружен, што упућује да се ради о процени. Такође, остаје нејасно како су третирани случајеви где су авијатичари током бекства били код више различитих фракција

(на пример пребачени из суседних земаља), ослобођени из заробљеништва или прешли из ЈВУО код НОВЈ.

О несталим авијатичарима и њиховој евакуацији постоје два типска документа рађена за све нестале чланове посада.

MACR – Missing Aircrew Report (Извештај о несталој посади авиона) је прављен 48 сати након што је посада требало да се врати. У себи садржи основне податке, попут јединице, типа авиона, времена, имена посаде и рођака који се обавештава у случају нестанка, као и серијских бројева авиона, мотора и митраљеза. Дужине MACR извештаја варирају од свега неколико страна са основним подацима, па до преко 50 страна. У њега се по потреби додају изјаве других посада где је авион последњи пут примећен или када су последњи пут виђени одређени чланови посаде. У њима је понекад описана евакуација, али често нема никаквог описа осим да се посада вратила на дужност, што се дешавало и по повратку из заробљеништва. Како се ради о формуларима са типским питањима, чести су делимични одговори који збуњују. Скоро потпуна архива MACR извештаја доступна је на генералском интернет сајту www.fold3.com. На њему је одлично урађена претрага садржаја извештаја, која је добрим делом омогућила да се започне овако захтевно истраживање.

„Escape and Evasion Report“ („Извештај о бекству и евакуацији“) прављен је одмах по повратку евакуисаних авијатичара у базу. У њему се описује шта се дешавало са члановима посаде, од обарања до повратка у базу. Описани су пут и услови живота, како су функционисали опрема и прибор за бекство, која лица су била пријатељски а која непријатељски расположена.

„Извештаји о бекству“ налазе се у историјском архиву AFHRA, у ваздухопловној бази Максвел, Алабама, САД.⁴ Оно што је отежавало

[1] Документи 15AAF, AFHRA истраживачки центар у бази Максвел, ролна А6544Д, страна 166, извештај Џорџа Крајгера команданту америчких ваздухопловних снага у Медитерану од 17. октобра 1944. године.

[2] Ролна А6544Д, страна 489, извештај Ника Лалића од 31. децембра 1944. године.

[3] *History of Mediterranean Allied Air Forces 1943-1945*, 336, 340.

[4] Садржај архивских ролни у AFHRA доступан је преко сајта: <http://airforcehistoryindex.org/> У поље за претрагу унети ознаку ролне да би изашао садржај исте, односно појам по ком се врши претрага.

претрагу јесте што су изјаве држане у више различитих архива јединица и команди, у којима су се донекле преклапале, а донекле допуњавале. Ово је списак ролни на којима се налазе „Изјаве о бекству” које сам досад успео да пронађем:

- архива МAAF (Mediterranean Army Air Force), ролне 25004, 25005, 25006, 25229, 25231
- архива 15 AAF (Army Air Force) ролне А6544, А6544А, А6544В, А6544С, А6544Д, А6544Е и А6544Ф
- архива 12 (Army Air Force) ролне А6325, А6236, А6327, А6328
- архива Assistant chief of Air Staff, Intelligence (изузетно обимни и занимљиви извештаји који су писани по повратку авијатичара из целог света у САД. Међутим, врло их је мало из Југославије, пошто су авијатичари оборени у Југославији углавном враћани на дужност у своје јединице) ролне А1314, А1315, А1316, А1317, А1319, А1320, А1321, А1322
- архиве појединачних ловачких група (FG – Fighter Group) 1FG (ролне В0037 и В0039), 14FG (В0079), 82FG (В0168), 31FG (није лоцирана), 52FG (В0146), 325FG (В0276), 332FG (В0280)
- архиве појединачних бомбардерских група (BG – Bomber Group) 2BG (ролна В0042), 97BG (није лоцирана), 98BG (В0198), 99BG (В0200), 301BG (В0209), 376BG (В0353), 449BG (В0566), 450BG (В0593, В0594), 451BG (В0596), 454BG (В0601), 455BG (В0602, В0603), 456BG (В0603, В0604), 459BG (В0607, В0608), 460BG (В0609), 461BG (В0610), 463BG (В0613), 464BG (В0615), 465BG (В0617), 483BG (В0642), 484BG (В0643), 485BG (В0644)
- архиве појединачних британских јединица нисам успео да пронађем.

Осим тога, нису пронађени ни еквиваленти MACR извештајима код Британаца.

На основу ових докумената било је могуће пописати поименично скоро све авијатичаре евакуисане из Југославије и реконструисати услове њихове евакуације.

Прављење базе података

Подаци добијени на основу MACR и Escape statements послужили су да се приступи изради базе података која садржи имена свих авијатичара који су пали на територију Југославије. Она садржи основне податке о посади, приближно место пада, односно ширу географску регију. Подаци су допуњени листом авијатичара који су били сахрањени у Југославији, као и онима који се још воде као нестали, а који су добијени личним контактом из америчке агенције DPAA (Defense POW/MIA Accounting Agency). У неким случајевима било је могуће пронаћи мемоарску грађу која је допуњавала извештај о бекству. Досадашње истраживање утврдило је 4780 америчких авијатичара који су пали или евакуисани из Југославије.

Укрштањем MACR и Escape statements установљени су подаци за око 450 авијатичара који су евакуисани, а који нису пронађени у MACR извештајима. У неким случајевима тај документ вероватно није доступан или је изгубљен. У већини случајева посада је убрзо евакуисана, па MACR документ једноставно није ни направљен. Са друге стране, за око 105 авијатичара нису пронађени „Escape statement”. Пошто се понекад ради о целим посадама, највероватније да тај извештај није урађен или је изгубљен. У другим случајевима се ради о повређеним авијатичарима који највероватније нису ни интервјуисани. У просеку се ради о 1-2 посаде (1-15 људи) по свакој групи.

Подаци у бази усклађени су са укрштањем података из других извора. Примера ради, у америчким извештајима датум пада дат је увек прецизно, док је место пада често дато само приближно. У локалним изворима место пада је дато прецизно, док датум може да варира и по неколико месеци. Бирањем одређене регије и ширег временског периода у бази било је могуће пронаћи све потенцијалне авионе и упоређивати опис бекства како би се пронашла одговарајућа посада.

Могуће је да наведена истраживања нису пописала сви авијатичаре, поготово пилоте ловачких авиона који су били сами у посади. Списак свих заробљених авијатичара који су пали на територију Југославије није формиран. За сва 303 америчка авијатичара евакуисана из Словеније, који су пописани у наведеној књизи, као и за 382 евакуисана преко четника, пронађени су MACR извештаји или „Изјава о бекству”. На основу тог пресека донет је закључак да су подаци добијени укрштањем ова два документа врло комплетни. Ипак, у стручној литератури о ловачким групама пронађени су подаци о евакуисаним пилотима чије податке није било могуће добити преко архивске грађе која је послужила за формирање базе података.

Подаци о британским авијатичарима који су до сада прикупљени веома су оскудни (нису пронађени извештаји о несталој посади). За 134 авијатичара пронађени су „Escape statement” извештаји. За додатних 20 постоје поуздани подаци у литератури, односно у списку савезничког особља евакуисаног из Словеније. На основу разних података регистровано је још 30-ак имена за које нема додатних информација о евакуацији. Осим тога, постоји и неколико случајева који не одговарају ниједном од коришћених података. Према процени на основу додашњих истраживања ради се о око две стотине RAF-ових авијатичара који су евакуисани из Југославије. Занимљив је податак да је процентуално далеко више британских авијатичара погинуло у односу на евакуисане. Само је на Британском војном гробљу у Београду сахрањено 340 припадника RAF-а разних националности. РАФ-ова 205. бомбардерска група изводила је у великом броју специјалне ноћне мисије, често на малој висини, при чему је доста посада настрадало. Смртност је била већа и код пилота ловаца којих је било пуно у ВАФ (Balkan Air Force).

Уколико претпоставимо да је однос броја заробљених и евакуисаних британских авијатичара сличан као и код америчких, долазимо до процене да је било мање од 100 заробљених RAF-ових авијатичара. Због специфичности мисија, овај број може бити и мањи.

И код америчких и код RAF-ових авијатичара који су евакуисани из Југославије нису рачунати евакуисани из Јадрана преко службе за спасавање (ASR – Air Sea Rescue), а посаде које су слетеле на савезничке аеродроме на Вису или код Задра нису ни стране за нестале, о њима нису ни прављени извештаји о несталој посади, те нису ни уврштени у ову базу.

Добијени подаци

Анализом података из „Изјава о бекству” утврђено је да је било случајева бекства током којих су авијатичаре променили више страна, те да подела само на евакуисане од стране партизана или четника није довољна. Због тога су уведене додатне категорије у подели.

За америчке авијатичаре, пописано је укупно 4780 авијатичара, на основу чега су добијени следећи подаци:

- приликом напада и напуштања авиона погинуло је 804 авијатичара. Непосредно по паду је, од стране немачких или квислиншких формација, убијено 7 авијатичара;
- непосредно по спуштању заробљено је 1146 авијатичара од стране Немаца и квислиншких формација, који су потом упућени у заробљеништво у Немачку, односно 96 авијатичара које су заробиле бугарске снаге (до 9. септембра 1944. као окупатори) и упутиле у заробљеништво у Бугарску,
- код партизана је пало и евакуисано 2010 авијатичара (од тога 15 из 12AAF);
- код четника је пало и евакуисано 382 авијатичара (највећи део из Прањана - 30 крајем маја и 343 током мисије Халијард).

- Додатних 5 авијатичара прешло је у Италију из Боке, 1 је прешао у Румунију, а 3 у Италију копном. Сви су били праћени мисијама ЈВУО које су ишле код савезника;
- код четника је пало додатних 127 авијатичара који су касније, под разним околностима, прешли код партизана који су их евакуисали. Још једна група од 11 авијатичара и неколико заробљеника је ослобођена од Немаца код Лепосавића крајем 1944. и предата бугарским војницима (тада као савезничкој војсци), који су их проследили за Италију;
  - из суседних земаља за Југославију су пребачена 84 авијатичара и евакуисано преко партизана. Највише је пало код италијанских партизана у околини Удина (укупно 70), који су пребачени у Словенију и даље евакуисани. На граничном појасу у Аустрији пала су 4 авијатичара који су сами прешли преко границе. Код бугарских партизана пао је 1 авијатичар који је пребачен у Србију, док је преко Албаније евакуисано 8 авијатичара;
  - један авијатичар пао са румунске стране Дунава, али су га локални грађани (вероватно шверцери) пребацили одмах у Србију код четника;
  - само је један авијатичар пребачен возом из Италије уз помоћ симпатизера партизана, преобучен у цивилну одећу. По доласку у Задар контактирао је партизане у околини града;
  - из заробљеништва је побегло или ослобођено укупно 75 авијатичара. Највише по ослобођењу Загреба, њих 53. Група од 5 авијатичара ослобођена је у Ливну октобра 1944. године, док је неколико авијатичара успело да побегне од војника који су их заробили;
  - губици авијатичара по ступању у контакт са герилским покретима били су мали. Од рана је преминуло 12 авијатичара, углавном због тога што су тешко повређени пали у забачене крајеве; приликом евакуације код партизана погинула су 4 авијатичара, а 4 су заробљена,

у свим случајевима приликом преласка близу непријатељских положаја или од потере; код четника је заробљено 18 америчких авијатичара. Четворица су вероватно покушали да сами пређу код партизана па су били заробљени, док су двојица била у тешком стању и прешли су код Немаца да би добили здравствену помоћ. Група од 12 америчких авијатичара и неколико британских бегунаца била је са четницима у Словенији. Постојао је покушај да се договори њихова евакуација са АСРУ. Међутим, 22. јануара 1945. године, док су бегунци спавали у једној кући, четници су у тишини напустили стражу, а потом су дошли Немци, опколили кућу и заробили бегунце.⁵ Ово упућује да су бегунци били по договору предати Немцима.

Статистички подаци су врло занимљиви. Од преживелих авијатичара који су пали на територију Југославије, мање од трећине је пало код окупационих снага, док је преко две трећине завршило код герилских покрета и евакуисано. Ово упућује да су герилци контролисали већи део земље, поготово унутрашњост.

Сигурност евакуисаних била је на великом нивоу. Код партизана су погинула 4 авијатичара током бекства (мање од 0,2% који су пали код њих), а још толико је заробљено. Код четника је заробљено 18 авијатичара (више од 3% који су пали код њих), али ниједан током потере или борбе.

Карактер евакуације био је потпуно другачији од других европских земаља. Авијатичари би практично одмах преко цивила контактирали герилце који би их одвели до савезничке мисије. У већини случајева су остајали у својој униформи и нису ни видели окупационе војнике. У западној Европи би, наиме, ступили у контакт са покретима отпора, добили цивилну одећу и лажне документе и покушали да се

[5] Mateja Žganjar, *Zlomljena krila*, 417.

домогну Шпаније или неке друге неутралне земље. У Италији су углавном остајали у месту где су пали и чекали да се линија фронта помери, док су у Грчкој и Албанији евакуисани преко савезничких мисија, али спорије и у знатно мањем броју него у Југославији.

- За RAF-ове авијатичаре сам пронашао следеће податке:
- За 134 авијатичара пронађене су изјаве о бекству, а за додатних 20 поуздани подаци. Од њих је:
- 122 авијатичара евакуисано од стране партизана;
- 6 евакуисано од стране четника из Прањана;
- 12 је пребачено од стране четника партизанима;
- 6 је прешло из Италије, а 1 из Аустрије;
- 7 је ослобођено из заробљеништва, највише по ослобођењу Загреба.

На основу осталих извора може се проценити да је преосталих 60-ак RAF-ових авијатичара евакуисано највећим делом од стране партизана, а мањи део је био код четника и касније пребачен код НОВЈ. У литератури и документима пронађено је неколико навода о евакуисаним британским авијатичарима који се нису могли повезати са доступним документима. Међу њима су, на пример, и југословенски авијатичари из 351. и 352. сквадрона, као и британски авијатичар евакуисан 29. маја из Прањана, односно 5. јануара 1945. из Санског моста.

Методи евакуације оборених авијатичара

Путеви евакуације ишли су преко два главна канала. Један је био преко јадранских лука ка Вису, одакле су бродовима или авионима авијатичари пребацивани у Бари. Други начин је био путем бројних импровизованих аеродрома. У већини изјава спомиње се место одакле је извршена евакуација. Наводи се

око 50 различитих аеродрома, од којих су многи коришћени свега једном (на пример подно Јастрепца, Моровић, Бошњаце итд).

Највише америчких авијатичара је пребачено преко ових места:

- Прањани (ЈВуО), 330 авијатичара
- Задар, лука и аеродром, 319
- Сплит, 256
- Босански Петровац, 198
- Сански мост, 154
- Вис, 133 (допремљени бродовима из околних места)
- Беране, 111
- Чрномел, 101
- Земун, 80
- Тичево, 59.

Евакуација преко јадранских лука постала је обимнија по ослобођењу крајем 1944. године, а временски услови су знатно отежали евакуацију авионима. Преко ЈВуО су коришћена свега 3 аеродрома, као и лука у Боки Которској коју су још држали Немци. Захваљујући разгранатој мрежи аеродрома која је имала и преко 20 аеродрома у истом периоду, као и честим летовима, НОВЈ је успевала да евакуише авијатичаре у просеку после 22 дана, док је у „поседу“ ЈВуО био само један аеродром, те је време евакуације било у просеку 50 дана, а у случају авијатичара који су од четника прешли код партизана чак 72 дана, проведених највећим делом код четника. После одређеног броја недеља авијатичари би губили летачки статус и враћани у САД, због чега је било битно да се што пре врате назад како би могли да наставе да лете. Неколико авијатичара је евакуисано чак три пута.

Анализа података према месту и датуму приземљења посаде

Формирана база података омогућава анализу колико је авијатичара пало по регијама и по месецима и шта се са њима потом дешавало.

Табела 1а: Место њага америчких авијатичара по регијама

Авијатичари \ Регија	Евакуисано преко НОВЈ	Евакуисано преко ЈВуО	Пало код ЈВуО; ева- куисано преко НОВЈ	Заробљено
Централна Србија	40	333	23	100
Војводина	60			3
Косово и Метохија				57
Македонија	3		7	84
Црна Гора	56	1	11	100
Босна	462	39	54	132
Херцеговина	77	4	21	76
Централна Хрватска	451			314
Славонија	99			61
Далмација (са Истром)	360	1	11	154
Острва	177			27
Словенија	173			195

Примећује се да по регијама постоји велика различитост у односу евакуисаних/заробљених авијатичара. У Македонији и на Косову већина авијатичара је заробљена. У равничарске делове Југославије пало је мало авиона (у Војводини је после ослобођења принудно слетело неколико авиона). По регијама, највише је процентуално евакуисано из централне Србије, Босне, Далмације и са острва (преко 70%).

И у односу на број евакуисаних од стране НОВЈ и ЈВуО примећујемо велике разлике. У централној Србији највише авијатичара евакуисано је од стране ЈвуО (скоро 90%). У Црној Гори, Босни и Херцеговини преко 80% авијатичара од стране НОВЈ, док у Далмацији, на острвима, централној Хрватској, Славонији и Словенији скоро и да није било евакуисаних од стране ЈВуО.

Табела 1б: Место њага RAF-ових авијатичара по регијама

(на основу нејошћуних њодашака, за 131 авијатичара од њроцењених 200 евакуисаних из Југославије)

Авијатичари \ Регија	Евакуисано преко НОВЈ	Евакуисано преко ЈВуО	Пало код ЈВуО; ева- куисано преко НОВЈ
Централна Србија	6	6	6
Црна Гора	6		
Босна	19		5
Херцеговина	9		
Централна Хрватска	14		
Славонија	11		
Далмација (са Истром)	14		
Острва	4		
Словенија	31		

Подаци за RAF-ове авијатичаре, осим што од америчких, те их статистички нећемо нису комплетни, бројчано су значајно мањи анализирати.

Табела 2: Дајум њага америчких авијатичара

Авијатичари \ Месец	Евакуисано преко НОВЈ	Евакуисано преко ЈВуО	Пало код ЈВуО; евакуисано преко НОВЈ	Заробљено
1943. година	7			38
Јануар 1944.	11	10	11	16
Фебруар 1944.	39			51
Март 1944.	75			58
Април 1944.	153	31	14	153
Мај 1944.	94	49	6	94
Јун 1944.	102	78		98
Јул 1944.	144	140	18	136
Август 1944.	132	37	21	133
Септембар 1944.	90	13	9	28
Октобар 1944.	213	1	3	71
Новембар 1944.	227	20	11	71
Децембар 1944.	288		11	63
Јануар 1945.	162		17	66
Фебруар 1945.	119			43
Март 1945.	122		6	88
Април 1945.	31	3	1	9

Примећујемо да је од марта 1944. до марта 1945. године месечно падало преко 100 авијатичара на територију Југославије. Само током 1943. и фебруара 1944. године, када их је пало мање, заробљено је више авијатичара него што их је евакуисано.

Код ЈВуО је стигло више авијатичара него код НОВЈ само током јануара и јула 1944. и то ако урачунамо и авијатичаре евакуисане преко НОВЈ. Код ЈВуО је највише авијатичара приспело за време кампање бомбардовања циљева око Плоештија у Румунији, чијим је престанком, као и ослобођењем Србије драматично, смањен број авијатичара који су нашли уточиште код њих. У том периоду, до краја августа 1944, код НОВЈ је пало 757 авијатичара, а код ЈВуО 345 + 70 евакуисаних преко партизана.

Од септембра 1944. година па до краја рата код НОВЈ је пало 1252 авијатичара, док је код ЈВуО пало 37, као и 58 евакуисаних преко партизана. Примећујемо да је у том периоду број евакуисаних од ЈВуО процентуално пао са око 35% на 7%.

Занимљиво да је по извештају АСРУ до краја септембра евакуисано 732 америчка авијатичара од стране партизана и 356 од стране четника. До тог датума имамо следеће податке о броју евакуисаних: 785 (НОВЈ), 355 (ЈВуО) и 38 који су пали код ЈВуО а евакуисани преко НОВЈ. Ова разлика се може објаснити тиме што је за евакуисане од ЈВуО вођена прецизнија евиденција, јер су ишли углавном преко Прањана, док је код НОВЈ ишла на далеко више начина, те највероватније зато није пописано скоро 100 авијатичара.

Наводни злочини према савезничким авијатичарима

Ова тема је изазивала доста контроверзи. Случај наводног убиства авијатичара дошао је и до суђења Дражи Михаиловићу, касније и до његове рехабилитације. На основу података добијених из докумената MACR и Escape Statement потврђено је да је мањи број америчких авијатичара убијен или заробљен током бекства.

У домаћој литератури се често могу наћи наводи да су у одређеном крају четници убили неког авијатичара или предали целу групу Немцима. У неколико случајева где је пријављено да су убили авијатичара, испоставило се да је тај члан посаде био смртно рањен још приликом искакања. Упоредивањем више навода како су четници предали авијатичаре Немцима испоставило се да ти наводи углавном нису били тачни. У свега два случаја потврђено је да су авијатичари заробљени од Немаца, како се и наводи у партизанским извештајима, мада је нејасно под којим условима.⁶ Случај предаје савезничких авијатичара у Словенији не појављује се у партизанским извештајима.

Оно што се може приметити у локалним извештајима јесте да истражне радње нису урађене на одговарајући начин. Сведоци догађаја углавном наводе закључак до ког су дошли, уместо само онога што су видели. У неколико случајева четничке јединице на том простору јесу отворено сарађивале са Немцима у том периоду, што су авијатичари и видели, али су и поред тога евакуисани.

Истраживање наводних злочина према савезничким авијатичарима био је предмет интересовања америчког историчара Хенри де Зенгом, који је радио за потребе JAG (Judge Advocate General). Од десетак случајева који су описани у америчким документима покренут је поступак само против једног немачког жандарма у Словенији који је убио америчког авијатичара док је седео за столом. У осталим случајевима није било могуће утврдити да ли је уопште било злочина, односно пронаћи сведоке или одговорна лица.

Такође, чести су наводи да су усташе убијале заробљене авијатичаре. Иако је било случајева крађе личних ствари и лошег поступања према заробљеницима, у већини случајева су заробљени авијатичари прослеђени у немачко заробљеништво. Занимљиво је да је највећи број убиства авијатичара забележен у Македонији, где су пала свега 124 америчка авијатичара, а убијено четири. Пробугарска милиција на терену је, чим би угледала авијатичаре, пуцала на њих, а тек касније прилазила и заробљавала, иако авијатичари нису бежали нити пружали отпор.

Узевши све у обзир, можемо да закључимо да је према обореним авијатичарима углавном поступано коректно и да је било врло мало случајева који би се могли описати као злочин. Може се претпоставити да су понекад заробљени савезнички војници убрзо предавани Немцима, пошто су квислиншке формације углавном биле под немачком командом.

[6] Пилот авиона 43-2343, партизански извештај наведен у Зборнику докумената и података из НОР југословенских народа, том 1. књига 8, страна 198, посада авиона 42-52383, партизански извештај „Обавештајни дневник за 11. до 20. VII“, Документи главног штаба Хрватске.

Евакуација амерички авијатичара са аеродрома у Свилеуви код Коцељеве

Евакуација америчких авијатичара са њарџизанских импровизованих аеродрома

**Photograph of typical group on return
to base at Bari.**

Литература:

Allied Airmen and Prisoners of War rescued by the Slovene Partisans, Research Institute Ljubljana, 1946.

Davis Richard, *Bombing the European Axis powers*, Air University Press, Maxwell, 2005.

Heroes of the 483rd: Crew Histories of a Much-decorated B-17 Bomber Group during World War II, 483rd Bombardment Group (H) Association, 1997.

Hill Michael, Beitling John, *B-24 Liberators of the 15th Air Force - 49th Bomb Wing in WWII*, Schiffer Military History, 2006.

History of the Mediterranean Allied Air Forces 1943-1945, Headquarters MAAF A.P.O. 650

Inks James, *Eight bailed out*, Methuen&Co, London, 1955.

Kranjc Gregor Joseph, *To walk with devil: Slovene Collaboration and Axis occupation 1941-1945*, University of Toronto Press, Toronto, 2013.

Kurapovna Marcia Christoff, *Shadows on the mountain*, Hoboken, New Jersey, 2009.

Leary William M., *Fueling the fires of resistance, Army Air Force special operations in the Balkans during World War 2*, Air Force history and Museum program, 1995.

Levine Alan, *Captivity, Flight and Survival in World War II*, Praeger publishers, Westport, 2000.

Lodwick John, *Bid the Soldiers shoot (autobiography)*, The quality book club, London, 1959.

Matteson Thomas, *An Analysis of the circumstances surrounding the rescue and evacuation of allied Aircrewmen from Yugoslavija, 1941-1945*, Air War College, Maxwell Air Force base, 1977.

Поповић Јово, Лолић Марко, Латас Бранко, *Пош изгјаје*, Стварност, Загреб, 1988.

Рачић Никола, *Истјочна Србија у рају и револуцији, 1941. – 1945: Хронологија*, Историјски архив Тимочка крајина, Зајечар, 1984.

Родољуб или издајник: Случај ђенерала Михаиловића, Зайисници и извешјај Комишеја за јраведно суђење Дражи Михаиловићу, издање Хуверовог института Станфорд универзитет, 1978.

Richards Charles, *The Second was First*, Maverick publications, Oregon, 1999.

Schneider Sam, Kennedy Byron, *This Is How It Was: 485th Bomb Group (Heavy) unit history*, Southern Heritage Press, 1995.

Shelhaus Edi, *Evasion and repatriation: Slovene partisans and Rescued American Airmen in World War II*, Sunflower University Press, Yuma, 1993.

Special operations: AAF Aid to European resistance movement 1943 - 1945, AAF Historical office, Headquarters Army Air Forces, 1947

Stanev Stanimir, LaScotte Marc, *289 days near Shumen*, Konstantin Preslavsky university press, Shumen, 2012.

Tomasevich Jozo, *Љетници у Другом свјетском рату 1941-1945*, Liber, Zagreb, 1979.

Зечевић Миодраг, *Документи са суђења Дражи Михаиловићу*, СУБНОР Југославије, Београд, 2001.

Џганџар Матеја, *Zlomljena krila: Reševanje zavezniških letalcev na Slovenskem med drugo svetovno vojno*, Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, Ljubljana, 2012.

Штампа:

„Lightweight Tower Calling Newsletter”, новина удружења ветерана 485. БГ, издања од 1966. до 2013. године

„Liberaider”, новина удружења ветерана 461. БГ, издања од 1988. до 2013. године

„Torretta Flyer”, новина удружења ветерана 461. и 484 БГ, бројеви од 1 до 39.

EVACUATION OF ALLIED AVIATORS FROM YUGOSLAVIA DURING THE WORLD WAR II

During the World War II, the Allied Air Force operated from Southern Italy and attacked targets all over Europe. A large number of damaged planes crashed in Yugoslavia, most of them in the territory controlled by the guerrilla movements NOVJ (National Liberation Army of Yugoslavia) and JVuO (Yugoslav Army in the Fatherland). Through the Allied missions they were evacuated to Italy. According to the number of evacuees, this was the largest evacuation of downed aviators in Europe, with most of them returning shortly after that, which allowed them to join their units again. Based on the Allied Missing Aircraft reports, we have tried to list all the Allied soldiers that were shot down in Yugoslavia by name.

Miloš BOJANIĆ

L'ÉVACUATION DES AVIATEURS ALLIÉS DE LA YOUGOSLAVIE DE LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

Durant la Deuxième guerre mondiale, l'aéronautique des Alliés agissa du sud de l'Italie sur des cibles partout en Europe. Un grand nombre d'avions endommagés tomba en Yougoslavie, en majeure partie sur le territoire que contrôlaient les mouvements de guérilla NOVJ et JVuO. À travers les missions alliées, ils furent évacués en Italie. En prenant en considération le nombre des évacués, ce fut la plus grande évacuation d'aviateurs dont les avions furent abattus en Europe et la plupart furent rendus dans un courte période de temps, ce qui leur permit de revenir dans leurs unités. D'après les communiqués des Alliés sur les aviateurs disparus, on a essayé de procéder au recensement nommément de tous les aviateurs alliés qui furent abattus en Yougoslavie.

Milos BOJANIC